

Інтертекстуальність як стильова домінанта інтелектуальної прози В. Домонтовича

Літературний твір являє собою унікальну художню єдність, яка містить певні загальні елементи, притаманні будь-якому художньому тексту (маємо на увазі жанр), і водночас має індивідуальні ознаки, залежні від особливостей авторської подачі матеріалу, які виокремлюють його з-поміж багатьох подібних творів (говоримо про стиль). Отже, вивчення стилю літературного твору дозволяє як виявити характерні риси творчої манери письменника, так і глибше проникнути у створений ним художній світ.

Характерною рисою вивчення письменницького доробку В. Домонтовича можна назвати виділення науковцями певного аспекту – екзистенційного, гендерного, інтертекстуального, компаративістського, що дозволяє всебічно, детально, глибоко дослідити провідні особливості авторського стилю.

Інтертекстуальність як одна з провідних ознак інтелектуальних романів В. Домонтовича називається в працях В. Агеєвої [1], С. Павличко [14], показується в статтях Р. Горбика [4], В. Зубань [7], С. Матвієнко [12]. Ці роботи можна умовно розділити на присвячені автотекстуальним впливам

В. Петрова, ученого і письменника, й на такі, що висвітлюють культурно-філософський, мистецький контекст.

Мета нашої роботи – дослідити інтертекстуальність як одну з домінуючих ознак авторського стилю В. Домонтовича, яка доводить жанрову приналежність романів митця до найкращих зразків інтелектуальної прози ХХ століття.

Однією з провідних стильових рис інтелектуальної прози В. Домонтовича є кроскультурний діалог. Він властивий як романам раннього періоду, так і останньому твору автора, написаному на початку 1940-х років. Так звана інтертекстуальна складова творів письменника виявляється у вигляді залучення «чужого» тексту до власних романів, що здійснюється як з метою підключення до світового культурного контексту, так і з метою побудови такого художнього тла, де інтертекстуальні запозичення виконують роль підсилувачів індивідуальної позиції автора.

У визначенні жанрово-стильових рис романістики В. Домонтовича провідною ідеєю стала стилетвірна роль внутрішнього змісту романів, зокрема їхня тематика й проблема-

тика, відтворена в низці мотивів, які об'єднують провідні ідейно-філософські вузли творів письменника. Відмінність полягає в тому, який саме проблемний аспект було взято за основу і як він уписується в естетичну концепцію митця.

Одним із об'єднуючих мотивів, виділених у творах письменника, став мотив кохання. Текстуально він реалізується суто на побутовому рівні – у взаєминах чоловічих і жіночих персонажів (Зина Тихменева й Іполіт Варецький («Дівчина з ведмедиком»); Василь Хрисанфович Комаха й Вер Ельснер («Доктор Серафікус»); Ростислав Михайлович і Лариса Сольська («Без ґрунту»)). Причому любовний мотив в усіх романах автора ускладнений мотивом «лямур де труа», або навіть любовні стосунки представляються автором як складне плетиво стосунків з філософсько-еротичним підтекстом, і тоді кількість персонажів, що об'єднуються між собою через інтимні взаємини, може значно зрости.

Головними проблемами, які висвітлює В. Домонтович, є питання жіночої емансипації і кризи традиційної мускулінності, що стали відповідями на зростаючу механізацію життя й неуважне ставлення до біологічної складової. Паралельно в романах письменника висвітлюється трансформація традиційних уявлень про сім'ю, шлюб, секс і обов'язки в бік їхньої денатуралізації, естетизації, містифікації, що перетворюють інтимне життя людини на безкінечний любовний фарс або заганяють її в глухий кут емоційної безнадії.

Філософський підтекст піднятих автором проблем розкривається через інтертекстуальні паралелі, які надають висловленим письменником думкам ідеологічної й естетичної ваги. Висвітлюючи питання інтимних взаємин крізь призму протистояння позитивістського й модерністського світоглядів, митець звертається до світового літературного контексту, зокрема творчості Й.-В. Гете, О.С. Пушкіна, О. Вайлда, українських письменників XIX сторіччя. Художні паралелі з творами цих митців не лише сприяють акцентації авторської думки, а й формують естетичний дискурс становлення емансипованої жінки і зневіреного чоловіка.

Наслідком введення інтертекстуальних асоціацій стає більш виразне звучання ігрового мотиву в контексті інтимних взаємин персонажів, що, в свою чергу, дало можливість авторові, спираючись на дещо несерйозний характер цих стосунків, подивитися на них крізь призму межової ситуації абсолютної деструкції мускулінності (так виникає гомосек-

суальний мотив у романі «Доктор Серафікус») і жіночості (криза традиційних уявлень про місце жінки в суспільстві призводить не лише до перегляду традиції, внаслідок чого з'являється тип «нової жінки», а й до десаκραлізації освяченого образу матері-берегині, що втілилася у філософії імені Марії).

У тісному зв'язку із мотивом кохання перебуває комплекс гетівських мотивів, які розкриваються в романі «Доктор Серафікус». Своєрідність інтерпретації проникнення художньої практики німецького письменника у творчість українського митця полягає в оригінальному використанні образу-символу Гомункула як базового мотиву, що пов'язує ключові проблемні пласти роману. Зокрема, акцент робиться на неприродності, штучності, неможливості повноцінного життя серед людей, трагічній ролі кохання в розв'язанні долі героя, що на українському ґрунті реалізується в образі самотнього ученого Василя Комахи.

Інтертекстуальні асоціації з Гомункулом із трагедії Й.-В. Гете використовуються письменником як загальна сюжетна схема, на яку наросується проблемний каркас роману. Колізія природного і штучного, тема безстатевості, фатального кохання, які вичленовуються всередині символічного комплексу образу Гомункула, переосмислюються автором відповідно до культурно-філософських й інтимно-еротичних проблем епохи модернізму. На цьому ґрунті відбувається трансформація ідейного комплексу образу-символу гомункулюса з трагічно-романтичного персонажа в абстрактно-модерністську формулу чоловіка позитивістської доби, що не спроможний адаптуватися в сучасному суспільстві, а тому ховається у вигаданому світі власних розумових конструкцій.

Сплав наукових концепцій фрейдизму, філософії кохання В. Розанова, теорій російського ідеалізму й міфологічних образів святого й відьми, обернених одне в одне і тісно пов'язаних між собою на ідейному рівні, співвіднесеного їм комплексу гомункулюса дають нам можливість не лише по-новому інтерпретувати провідні проблеми роману «Доктор Серафікус», відчуті інтелектуальні вектори доби, а й побачити індивідуальну авторську майстерність письменника в оригінальному сплетінні-перехрещенні різних текстів різних епох й ідеологій у єдиний авторський інтертекст.

Суголосність романної прози В. Домонтовича з сучасним проблемам доби і водночас їхній яскравий інтелектуальний характер від-

стежуються в своєрідному введенні в романне тло мистецького контексту першої половини ХХ сторіччя. Мистецька тема, виявлена у творах «Дівчина з ведмедиком», «Доктор Серафікус» і почасти «Без ґрунту», дозволяє безпосередньо відчутти культурний дух епохи. Зокрема, мистецький інтертекст романів письменника виявився у своєрідному введенні в романне тло реальних осіб і постатей української й російської літератури (на сторінках його текстів можна зустрітися з С. Єфремовим і П. Пікассо, О. Блоком і Г. Нарбутом тощо), у безпосередньому цитуванні їхніх творів або запозиченні їхніх теоретичних постулатів для відтворення власного бачення естетичної ситуації доби.

Проте оригінальність мистецького інтертексту визначається не прямим посиланням на реальні особи, а прихованими натяками на певних діячів культури і мистецтва, на яких спирається автор у відтворенні власної філософсько-естетичної концепції або з якими сперечається, виявляючи власне ставлення до культурно-історичних ознак епохи модернізму, взагалі – постулює їх.

Провідна ідея роману «Без ґрунту» – показати тотальність духовної кризи, що постійно поглиблюється і захоплює все новий простір існування людини. Настанова на переосмислення ситуації метафізичної катастрофи сприяла міфологізації мистецького слова письменника, що, зокрема, проявилось у розкритті теми ґрунту, мотиву повернення, символічного комплексу образів собору і церкви, теми смерті і пов'язаних із нею символів. Використовуючи традиційний для інтелектуального роману прийом дискусії як сюжетотворчий елемент, В. Домонтович розкриває власне бачення нагальних проблем доби, що зумовлює наявність у романі історіософської проблематики.

Оригінальний підхід письменника до висвітлення духовних проблем доби виявляється в особливій інтерпретації філософії історичного поступу, що реалізується в романі через символи собору і церкви і символічний комплекс образу-символу Петербурга, який у творі В. Домонтовича відіграє єднальну роль у поєднанні як різних історичних епох, так і дає ключ до розуміння провідних філософських питань національної й особистої самоідентифікації, які піднімає автор.

Відштовхуючись від образу кафедрального собору, автор роздумує над історичною концепцією державотворення на українських землях, застосовуючи методику інтертекстуальних паралелей з метою залучення історич-

ного контексту. З'ясовується, що причиною побудови кафедрального собору була ідея реалізувати ідеологічний концепт, згідно з яким Російська імперія є втіленням Третього Риму, що символічно має виявити протиставлення зведеного на берегах Дніпра кафедрального собору соборові святого Петра у Римі.

На цьому ґрунті автор досліджує природу імперських амбіцій – від Візантії і Риму до Російської імперії і зрештою Радянської держави. В. Домонтович показує, як кожний з цих державних монстрів апелює у справедливості свого лідерства до справедливості релігійного вчення – православного або католицького, яке вони захищають. Водночас письменник доводить, що бажання виправдати Божим промислом політичні прагнення призводить зрештою до того, що політика заступає місце релігії, церква перетворюється на державний орган, а цар – втіленням небесного божества. Саме так треба трактувати в романі образи Петра Першого і Катерини Другої.

Більше того, В. Домонтович показує, що така підміна понять і функцій церкви і держави стала причиною кривавих подій початку ХХ сторіччя, що наглядно підтверджує символіка Потьомкінського саду. Адже тут автор вибудовує асоціативний ряд: сад – Едемський сад, назва «Потьомкінський» апелює до особи Катерини Другої, а отже, до Російської імперії, і нарешті, наявні в саду символи нової епохи – «кепки», алюзія на Володимира Ілліча, який за нових обставин руйнації релігійної ідеології стає божеством нової, більшовицької релігії. В цілому ж цей образ підтримує загальну тональність руїни, знищення, розорення, що панує як у самому саду, так і в місті, і в країні.

Отже, ми побачили, що інтертекстуальні паралелі, які допомагають авторові розкрити проблемний зміст питань індустріального поступу й знищення природи, революції в суспільстві і культурі, протистояння міста і села, руйнації традиційних уявлень про кохання і шлюб, внутрішньої розхристаності мистецьких кіл і їх неспроможності відповісти на духовні потреби суспільства, що призводить до руйнації глибинних екзистенційних пластів людського буття, наштовхує на думку про тотальну безнадію.

Аналіз стильових особливостей романів В. Домонтовича показує, що твори автора багатьма параметрами вписуються в традиційний для світової літератури канон інтелектуальної романістики. Про це свідчить оригінальність і полісемантичність відтворених письменником проблем, загальна настанова

на висловлення певних філософських ідей, унаслідок чого інтелектуальна складова домінує над художнім змістом романів. Провідними стильовими ознаками прози В. Домонтовича є метафоричність, критичність, іронічність у відтворенні суперечливої дійсності, зануреної в стан глибокої духовної, екзистенційної, ментальної кризи. Характерними

ознаками інтелектуального стилю письменника є кроскультурний діалог, наявність інтертекстуальних, міфологічних елементів. Дане дослідження дає підстави як для продовження вивчення творчого доробку В. Домонтовича, так і для розширення уявлення про жанрову природу української інтелектуальної романістики.

Література

1. *Агеева В.* Поетика парадокса: Інтелектуальна проза Віктора Петрова-Домонтовича. - К.: Факт, 2006. - С. 325-344. 2. *Арнольд И.В.* Значение сильной позиции для интерпретации художественного текста // Иностр. язык в шк. - 1978. - № 4. - С. 23-31. 3. *Барт Р.* Избранные работы: Семиотика. Поэтика: Пер. с фр. - М.: Прогресс, 1989. 4. *Горбик Р.* Знімання масок, або Лист у вічність (Віктор Домонтович і світовий контекст) // Вітчизна. - 2001. - № 11-12. - С. 136-143. 5. *Гюббенет И.В.* Основы филологической интерпретации литературно-художественного текста. - М.: Изд-во МГУ, 1991. 6. *Домонтович В.* Доктор Серафікус. Без ґрунту: романи / Вступ. ст. С. Павличко. - К.: Критика, 1999. - С. 165-380. 7. *Зубань В.* Поетика цитування в романі В. Петрова «Аліна й Костомаров» // Вісник ХНУ: Серія «Філологія». - 2002. - № 538. - С. 256-262. 8. *Ильин И.П.* Стилистика интертекстуальности: Теорет. аспекты // Проблемы современной стилистики. - М., 1989. - С. 186-207. 9. *Кораблева Н.В.*

Интертекстуальность литературного произведения: Учебное пособие. - Донецк: Кассиопея, 1999. 10. *Лушников Г.И.* Интертекстуальность художественного произведения. - Кемерово: Б.В., 1995. 11. *Лотман Ю.М.* Семиосфера. - СПб.: Искусство-СПб, 2000. - С. 250-335. 12. *Матвієнко С.* Біографічне та автобіографічне: перетин у текстах Віктора Петрова // Магістеріум. - 2000. - Вип. 4. - С. 9-16. 13. Стиль и жанр художественного произведения: Стилиевые особенности жанровых разновидностей английского и американского романа / Кузнецова Л.А., Викторовская И.В., Байбакова И.М и др.: Монография. - Львов: Изд-во при Львовском госуд. ун-те издат. объедин. «Вища школа», 1987. 14. *Павличко С.* На зворотньому боці автентичности. Культурфілософія Петрова-Домонтовича-Бера (1946-1948) // Сучасність. - 1993. - № 5. - С. 111-125. 15. *Фатеева Н.А.* Контрапункт интертекстуальности, или Интертекст в мире текстов. - М.: Агар, 2000.

АННОТАЦИЯ

В статье исследуется интертекстуальность как одна из доминирующих стилиевых характеристик интеллектуальной романстики В. Домонтовича.

SUMMARY

Intertextuality as one of the dominating stylistic features of the intellectual novels by V. Domontovych is studied in the article.